

DOI:10.26104/NNTIK.2022.56.99.017

Абжамилев С.Т., Балташева А.А., Абдуллаева Р.Х.

«САРКЕНТ» МАМЛЕКЕТТИК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН АЙМАГЫНДА
ИЛБИРСТИН (*Uncia uncia* Schreber, 1775.) ТАРАЛУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Абжамилев С.Т., Балташева А.А., Абдуллаева Р.Х.

ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЕ СНЕЖНОГО БАРСА (*Uncia uncia* Schreber, 1775.)
НА ТЕРРИТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «САРКЕНТ»

S. Abzhamilov, A. Baltasheva, R. Abdullaeva

FEATURES DISTRIBUTION OF THE SNOW LEOPARD (*Uncia uncia* Schreber, 1775.)
IN THE TERRITORY OF THE STATE NATURAL PARK «SARKENT»

УДК: 599.3

Макалада «Саркент» МЖПнын аймагындагы ак илбирстердин (*Uncia uncia* Schreber, 1775.) таралуу өзгөчөлүктөрү боюнча изилдөөнүн жыйынтыктары берилген. Изилдөөнүн натыйжасында парктын аймагындагы илбирстин 2012-2019-жылдар аралыгындагы сандык көрсөткүчтөрүнүн динамикасы айлампарлар боюнча кескин айырмаланбагандыгы аныкталды. Бирок Асман жайлоо менен Кең жайлоодо алардын динамикалык көрсөткүчү туруктуу эмес. Тактап айтканда адегенде Кең жайлоодо $7,14 \pm 3,44\%$ дан $1,78 \pm 1,77\%$ га чейин төмөндөсө, Асман жайлоодо $(3,57 \pm 2,48 - 0,26 \pm 0,04)$ да ушундай эле көрүнүш байкалып, кайра $5,36 \pm 3,01\%$ өсүп, кийинки жылга $1,78 \pm 1,77\%$ га төмөндөп кеткен. Бирок жалпы парктын аймагы боюнча жыйынтыктап алганда ак илбирстин динамикалык көрсөткүчү $0,07 \pm 0,02\%$ дан $0,20 \pm 0,25\%$ га чейин өскөндүгү байкалып турат. Жыйынтыктап айтканда ак илбирстердин санынын өйдө ылдый болушунун себеби бүгүнкү күндөгү тоо экосистемасынын абалы антропогендик басымдын тасиринен көз каранды экендиги даана байкалып турат.

Негизги сөздөр: экосистема, популяция, рекреациялык, эталогия, ландшафт, миграция, териология, экскремент, динамика, түр.

В статье представлены результаты исследования особенностей распространения снежного барса (*Uncia uncia* Schreber, 1775) на территории Саркентского ГПП. В результате исследования установлено, что динамика численности снежного барса в парке за период 2012-2019 гг. существенно не отличалась во всех обходах. Однако их динамические показатели нестабильны в Асман джайло и Кең джайло. В частности, вначале он снизился с $7,14 \pm 3,44\%$ до $1,78 \pm 1,77\%$ в Кең джайло, аналогичное явление наблюдалось в Асман джайлоо $(3,57 \pm 2,48 - 0,26 \pm 0,04)$, вновь увеличилось на $5,36 \pm 3,01\%$ и снизился на $1,78 \pm 1,77\%$ в следующем году. Однако в целом динамика численности снежного барса по территории парка увеличилась с $0,07 \pm 0,02\%$ до $0,20 \pm 0,25\%$. В заключение выявлено, что причина колебания численности снежного барса заключается в том, что современное состояние горных экосистем зависит от воздействия антропогенной нагрузки.

Ключевые слова: экосистема, популяция, рекреация, эталогия, ландшафт, миграция, териология, экскременты, динамика, вид.

The article presents the results of a study of the features of the distribution of the snow leopard (*Uncia uncia* Schreber, 1775) on the territory of the Sarkent State Nature Reserve. As a result of the study, it was found that the dynamics of the number of snow leopards in the park for the period 2012-2019. did not differ significantly in all rounds. However, their dynamic performance is unstable in

Asman jailo and Ken jailo. In particular, at first it decreased from $7.14 \pm 3.44\%$ to $1.78 \pm 1.77\%$ in Ken jailoo, a similar phenomenon was observed in Asman jailoo $(3.57 \pm 2.48 - 0.26 \pm 0.04)$, again increased by $5.36 \pm 3.01\%$ and decreased by $1.78 \pm 1.77\%$ in the next year. However, in general, the dynamics of the snow leopard population in the park increased from $0.07 \pm 0.02\%$ to $0.20 \pm 0.25\%$. In conclusion, it was revealed that the reason for fluctuations in the number of snow leopards is that the current state of mountain ecosystems depends on the impact of anthropogenic pressure.

Key words: ecosystem, population, recreation, ethology, landscape, migration, theriology, excrement, dynamics, species.

Киришүү. Кыргызстандын жалпы аймагынын 94%ын тоолор түзүп, анын ичинен 41%ды шарты катаал бийик тоолор ээлеп турат. Шарты катаал бийик тоо экосистемасынын негизги жандуу компоненттерин ак илбирс, мадыл, аркар жана текелер түзөт. Бирок, тилекке каршы ак илбирс абдан сейрек кездешкен жаныбарлар катары дүйнөлүк фаунадан жоголуп кетүү коркунучунда турат. Учурда ак илбирстер боюнча илимий маалыматтар аз болгондуктан Дүйнөлүк жапайы жаратылыш фонду (WWE) алардын глобалдык популяциясы 4000ден 6500 особко чейин болушу мүмкүн деп баалап келишет. Ошол эле учурда ак илбирстердин саны кескин азайып баратат, акыркы 16 жылда бул түрдүн саны 20%га азайган [14]. Учурда ак илбирстин саны Монголияда гана жетиштүү (1000 особко чейин) болуп алардын таралуу ареалы абдан чоң шакекчени пайда кылган Борбордук Азия тоолору: Гималай, Тибет, Каракорум, Ладакх, Гиндукуш, Памир-Алай, Тянь-Шань, Чыгыш Саян, Бурятия ж.б. Экологдордун айтымында Кыргызстандын аймагында бар болгону 250-350 гана ак илбирс калган деп баалашат. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан 2013-жылы Бишкекте өткөн Ак илбирсти коргоо боюнча Бүткүл дүйнөлүк форуму ак илбирсти коргоп калуудагы маанилүү иш чаралардын бири болуп калды. Анткени, ак илбирсти сактоонун Глобалдык стратегиясы сыяктуу маанилүү эл аралык программанын кабыл алынышы дүйнөлүк коомчулуктун тоолуу өлкөлөрдүн уникалдуу экосистемаларын жана жаратылыш байлыктарын сактоо боюнча аракеттерине чоң түрткү берди.

Учурда Кыргызстандын аймагында Сарычат-Эрташ коругунда ага чектеш жайгашкан Эңилчек, Джангарт, Кумтөрдүн аймактарында ак илбирстерди изилдөө жана коргоо боюнча «Ак илбирс» эл аралык биргелешкен долбоор (коруктун жана К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин окумуштуулары менен биргеликте) ишке ашырылып жатат [9]. Ошондуктан түштүк-батыш Тянь-Шань тоолорунда, Памир-Алай жана Түркстан кырка тоолорунда ак илбирстин популяциялык өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана аларды коргоо боюнча илимий иш чараларды уюштуруу актуалдуу маселелердин бири болуп саналат.

Материал жана методика. «Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагы Түркстан тоо кыркаларынын түндүк-чыгышынын тоо ичкерисиндеги терең созулган капчыгайларды жана Ак-Суу дарыясынын жогорку агымын камтыйт. Парктын ландшафттары тоо экспозицияларына, тоо капталдарынын жантаюусуна, күнгөй жана тескейине, капчыгайлардын кең жана кууштугуна жараша, алар ар кандай түзүлүшкө ээ болуу менен сүңгүп кирген капчыгайлуу флорасы бай, салааланган каптал боорлорду пайда кылат.

Ошондуктан бул аймактын ландшафттары бири-биринен кескин айырмалангандыктан ал жерде кездешкен ак илбирстин (*Uncia uncia* Schreber, 1775.) санын жана отурукташуу жыштыгынын өзгөчөлүктөрүнө баа берүү милдети коюлган.

Изилдөөлөр 2012 – 2019-жылдарда аралыгында «Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын, рекреациялык, өндүрүштүк жана коруктук аймактарынын бардык айлампаларын: Асман-Жайлоо, Кашка-Суу, Көл, Эски мечит, Бексуу, Теңизбай жана Айкөлдү камтыйт.

Негизги изилдөө объектиси болуп, ак илбирс (*Uncia uncia* Schreber, 1775.) жана ошол эле учурда башка сүт эмүүчү омурткалуу жаныбарлардын да түрдүк курамдарын аныктоо, саноо иштери жүргүзүү.

Ак илбирстин негизги өзгөчөлүгү анын сырдуулугунда, мышыктар түркүмүнүн ичинен ал эң чоң жырткыч жана эң эле аз изилденген түр. Анткени аларды изилдөө, издеп таап сүрөткө алуу өтө машакаттуу кыйын. Алар рельефи жана климаттык шарты өтө катаал, адам жете албаган, өтө алыс бийик тоо чокуларына жашаганга абдан жакшы ыңгайланган. Ошондуктан аларды Борбордук Азиядагы тоолордун азык пирамидасынын чокусу деп аташат. Акыркы мезгилде ак илбирстердин окуп үйрөнүүнүн заманбап технологиялары (GPS-маякчалары, дрон, фото капкандар ж.б) пайда болуп, алардын популяциялык структуралык өзгөчөлүктөрү, этологиясы, миграциясы боюнча бир топ баалуу илимий маалыматтарды алуу менен адам баласы алардын сырдуулугун биле башташты [5].

Бирок тилекке карышы бизде андай технологиялык каражаттардын жоктугуна байланыштуу, териологиялык материалдарды жыйноодо рекогносцировка маршрут боюнча жөө, атчан, дүрбүнүн жардамы менен визуальдык байкоолор жана алар дайыма жашыруун тиричилик кылган үчүн жатак издерине, таштардын боорлорудагы тырнактарынын чийилген издерине, экскременттерине көңүл бурулду. Андан сырткары түздөн түз жайлоого чыккан адамдардан, мергенчилерден, эски браконьерлерден жана аксакал карыялардан сурамжылоо аркылуу жүргүзүлдү.

Жалпы изилдөө иштерин жүргүзүү мезгилинде 1252 км маршрутук санак басып өтүлгөн. Алардын баш санынын жыштыгы визуалдык-маршруттук метод менен аныкталды. Санак тилкесинин кеңдиги 1000-1500 метрге чейинки аралыкты түзөт. Санак маршрутундагы эсептик маалыматтары Г.А. Новиковдун [10], «Полевые исследования по экологии наземных позвоночных» А.С. Рак ж. б. [11], «Методы учета охотничьих животных в лесной зоне», К.А. Абдисатаровдун [1], «Сохранение биологического разнообразия млекопитающих государственного заповедника Кулун-Ата» деген эмгектеринде берилген. Жаныбарлардын сандык көрсөткүчтөрүнүн катышы 1000 га же, 1 км² аянттагы жандыктардын санынын санак маршруту боюнча басып өтүлгөн узундугунан чыгарылды.

Жаныбарлардын саны жергиликтүү жашоочулардан, мергенчилерден сурамжылоонун жана экспедиция мүчөлөрүнүн, егерледин өздөрүнүн жеке байкоолорунун негизинде аныкталды. Изилдөө иштерин жүргүү мезгилинде жалпысынан 50 респонденттен маалымат алынган [1].

Алардын түрдүк курамын аныктоодо В.Е. Соколовдун [13], А. Бобринскийдин [3], Б.А. Кузнецовдун [7], А.И. Янушевич [15], Б.К. Кулназаров [8], жана башка окумуштуулардын илимий эмгектери пайдаланылды.

Изилденген материалдардын сандык көрсөткүчтөрү биологиялык статистикадагы жалпы кабыл алынган формулалардын негизинде статистикалык иштетүүдөн өткөрүлдү [12].

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын талкуусу. Илбирстин териси баалуу узун мамык жүн менен капталган. Жүнүнүн узундугу 12 смге чейин болот. Узун жүнүнүн асты мамык жүн менен капталган. Башы анчалак чоң эмес. Кареги тоголок. Куйругу узун, баалуу кою жүндүү. Куйругунун денесинин жалпы узундугунун жетиден үч бөлүгүн түзөт. Самкасы куйругунун жардамы менен өзүнүн мыймылдарын жылытат. Самец самкасына салыштырмалуу бир кыйла кубаттуу жана чоң. Денесинин жалпы түсү – ак-боз келип, кээде саргымтыл түтүн түстүү тактар менен капталган. Алардын мындай таргыл болушу душмандарынан коргонууга мүмкүнчүлүк берет. Ал эми башынын

мандайында майда кара түстөгү тактар көптүк кылат. Айрыкча ушул тактарына байкоо жүргүзүү менен алардын популяциясындагы фенетикалык структуралык өзгөчөлүктөрүн окуп үйрөнүүгө жетишүүгө мүмкүндүк берет. Бирок бизде андай мүмкүнчүлүк болгон жок. Тулку боюнда тактары кара-боз же кара шакек формасында болот. Курсагы жана буттарынын ички капталдары ак болот. Денесинин узундугу 1,2-1,5 м, куйругу – 80-100 см ге барабар. Тулку боюнун бийиктиги – 60 см ге жетет. Самецтердин салмагы – 45-50 кг, самкалары – 35-40 кг.

Илбирстер Алтай, Памир – Тянь-Шань, Тибет, Гималай тоолоруна таркалган. Ошондой эле Монголия, Афганистан, Пакистан, Непала, жана Кытай өлкөлөрүнүн тоолорунда кездешет.

Кыргызстандын аймагы үчүн илбирстин *Felis (Uncia) uncia* Schreber, (1775) түрчөсү мүнөздүү. Ак илбирстер алпы шалбааларында, токойсуз кар баскан аскаларда гана жашашат. Бирок, кыш мезгилинде алпы алкактарына кар калың түшкөн учурда алар ылдыйлашып, карагайлуу же арчалуу токой алкактарына чейин түшүп келишип, эликтерге жана башка ача туяктуу жаныбарларга аңчылык кылышат. Жырткыч жаныбарлардын арасынан илбирс абдан сак, жашыруун тиричилик кылгандыктан, ага карата санак жүргүзүү мүмкүнчүлүгү дайыма эле ийгиликтүү боло бербейт. Ошондуктан ак илбирске карата санак жүргүзүү кышкысы кар жааганда алардын издери аркылуу санак жүргүзүүгө мүмкүндүк түзүлөт [6, 8].

Ош жана Баткен облустарынын мергенчилик боюнча инспекциясынын 2000-2002 жылдардагы маалыматтарына караганда илбирстер Чаткал жана Фергана, Алай жана Түркстан тоо кыркаларынын бардык аскалуу алкактарында кездешет. Бул аймактарда илбирстин саны жашаган жеринин шартына жараша ар кандай санда болуп, алардын баш саны 7-13 особдун айланасында [8].

«Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагында илбирс Асман жайлоодо, Кең жайлоодо, Эски мечит, Бек суу, Теңизбай жана Ай-Көл капчыгайларынын жогорку аскалуу алкактарынын баарында эле кездешет. Кыш оор түшкөн учурларда илбирс Жаңы конушка чейин түшүп келишет. Алардын таралуу жыштыгынын сандык көрсөткүчү (2012-2019-жылдары) жалпы парктын аянтына эсептегенде 1 000 гектар аянтка $0,07 \pm 0,02 - 0,30 \pm 0,25$ баш туура келет (1-таблица). Илбирстин таралуу жыштыгынын сандык көрсөткүчү Асман жайлоодо адегенде 2014-жылга чейин байкалган эмес, 2015-жылы гана 2 баш, 1 000 гектарга эсептегенде $0,52 \pm 0,04$ башты түзсө, кийинки жылы бул көрсөткүч эки эсеге азайып, анын сандык көрсөткүчү гектарына $0,26 \pm 0,04$ башка барабар болгон. Кайра 2017-жылы бул көрсөткүч үч эсеге жогору-

лап $0,79 \pm 0,09$ башты түзсө, кийинки жылы бул көрсөткүч гектарына $0,26 \pm 0,04$ башка төмөндөп кеткен. 2019-жылы Асман жайлоодо бул көрсөткүч 0гө түшүп, б.а. ак илбирс такыр катталган эмес. Кең жайлоодо 2015-жылы (1 000 гектарда $0,54 \pm 0,04$ баш), 2019-жылы ($0,13 \pm 0,01$) жана Эски мечитте (гектарына $0,55 \pm 0,04$ баш) бир кыйла жогору. Ал эми, калган аймактарда Көл, Бек суу, Теңизбай жана Айкөлдө 1 000 гектарга $0,16 \pm 0,02$ баштан $0,51 \pm 0,08$ башка чейин жеткен.

«Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагындагы илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) 2012-2019-жылдар аралыгындагы сандык көрсөткүчтөрүнүн динамикасына анализ жүргүзгөндө 2-таблицада белгиленгендей ак илбирстердин саны ар кандай аймактарда, ар кайсыл жылдары ар кандай көрсөткүчкө ээ. Айрыкча Асман жайлоо менен Кең жайлоодо алардын динамикасы туруктуу эмес. Тактап айтканда адегенде Кең жайлоодо $7,14 \pm 3,44\%$ дан $1,78 \pm 1,77\%$ га чейин төмөндөсө, Асман жайлоодо ($3,57 \pm 2,48 - 0,26 \pm 0,04$) да ушундай көрүнүш байкалып, кайра $5,36 \pm 3,01\%$ өсүп, кийинки жылга $1,78 \pm 1,77\%$ га төмөндөп кеткен. Анткени, бул аймактар жайлоо катары пайдаланылгандыктан жапайы жаныбарларга карата антропогендик басым күчтүү таасирин тийгизип, ушундай туруксуз тенденция кайталанып турат. Ушундай эле көрсөткүч Көл жана Эски мечитке да мүнөздүү. Ал эми ак илбирстин динамикалык көрсөткүчүнүн бир кыйла туруктуулугу жана өсүү темпи Бек сууда гана байкалат. Бек сууда 2012-жылы ак илбирстин пайыздык үлүшү $0,17 \pm 0,06\%$ ды түзсө, кийинки жылдары пайыздык үлүшү өсүү менен туруктуу сакталып, анын үлүшү $0,34 \pm 0,04\%$ га чейин өскөн.

Парктын аймагында жер шартынын, климатынын катаалдыгы боюнча жана адам жетүүгө алыс болгон жана жетүү жолдору бир топ катаалдыгы менен башка аймактарга салыштырмалуу Теңизбай жана Айкөл кескин айырмаланып тургандыктан бул аймактарда ак илбирстин динамикалык көрсөткүчү туруктуу экендиги байкалып турат. Теңизбайда ак илбирстин пайыздык үлүшү $0,51 \pm 0,08\%$ ды Айкөлдө $0,16 \pm 0,02\%$ га барабар.

Бирок, жалпы парктын аймагы боюнча жыйынтыктап алганда 2012-2019-жж. аралыгында ак илбирстин өсүү динамикасы $0,07 \pm 0,02\%$ дан $0,20 \pm 0,25\%$ га чейин өскөн. (2-таблица). Эгерде 1-сүрөт боюнча «Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагындагы ак илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) динамикалык өсүүсүнүн анализине көңүл бурсак 2012-жылдан 2015-жылга чейин бир топ жогорулап, 2016-жылы ылдыйлаган. Ал эми 2017-жылдан 2019-жылга чейин ак илбирстин динамикалык өсүүсү туруктуу болуп тургандыгын тастыктайт.

1-таблица

«Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагындагы ак илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) 2012-2019-жылдар аралыгындагы 1000 гектардагы таралуу жыштыгы

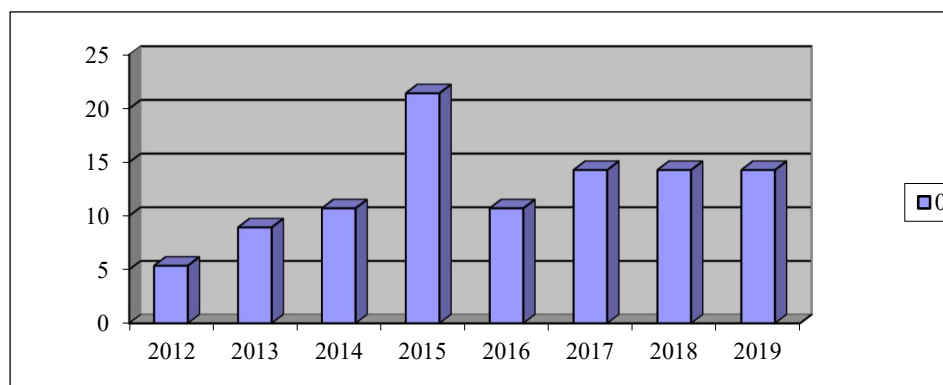
№ бх.	Аймактардын аталышы	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
		га/особ		га/особ		га/особ		га/особ		га/особ		га/особ		га/особ		га/особ	
1.	Асман жайлоо	0		0		0		2	0,52±0,04	1	0,26±0,04	3	0,79±0,09	1	0,26±0,03	0	
2.	Кең жайлоодо	0		0		0		4	0,54±0,04	0		0		0		1	0,13±0,01
3.	Көл	1	0,18±0,06	1	0,18±0,04	1	0,18±0,03	0		0		0		1	0,18±0,02	1	0,18±0,02
4.	Эски Мечит	1	0,14±0,05	2	0,27±0,05	3	0,41±0,07	4	0,55±0,04	0		0		1	0,14±0,02	1	0,14±0,02
5.	Бексуу	1	0,17±0,06	2	0,34±0,07	2	0,34±0,06	2	0,34±0,03	2	0,34±0,06	2	0,34±0,04	2	0,34±0,04	2	0,34±0,04
6.	Теңизбай	0		0		0		0		2	0,51±0,08	2	0,51±0,06	2	0,51±0,06	2	0,51±0,06
7.	Айкөл	0		0		0		0		1	0,16±0,03	1	0,16±0,02	1	0,16±0,02	1	0,16±0,02
	Жалпы:	3	0,07±0,02	5	0,12±0,02	6	0,15±0,25	12	0,30±0,25	6	0,15±0,25	8	0,20±0,25	8	0,20±0,25	8	0,20±0,25

2-таблица

«Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагындагы ак илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) 2012-2019-жылдар аралыгындагы сандык көрсөткүчтөрүнүн динамикасы

№ обх.	Аймактардын аталышы	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019	
			%		%		%		%		%		%		%		%
1.	Асман Жайлоо	0		0		0		2	3,57±2,48	1	1,78±1,76	3	5,36±3,01	1	1,78±1,77	0	
2.	Кең жайлоо	0		0		0		4	7,14±3,44	0		0		0		1	1,78±1,77
3.	Көл	1	1,78±0,77	1	1,78±1,77	1	1,78±1,76	0		0		0		1	1,78±1,77	1	1,78±1,77
4.	Эски Мечит	1	1,78±0,77	2	3,57±2,47	3	5,36±3,01	4	7,14±3,44	0		0		1	1,78±1,77	1	1,78±1,77
5.	Бексуу	1	1,78±0,77	2	3,57±2,47	2	3,57±2,47	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48
6.	Теңизбай	0		0		0		0		2	3,57±2,48	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48	2	3,57±2,48
7.	Айкөл	0		0		0		0		1	1,78±1,77	1	1,78±1,77	1	1,78±1,77	1	1,78±1,77
	Жалпы:	3	5,36±3,01	5	8,93±3,81	6	10,71±4,13	12	21,43±5,48	6	10,71±4,13	8	14,28±4,67	8	14,28±4,67	8	14,28±4,67

Жыйынтыктап айтканда ак илбирстердин санынын өйдө ылдый болушунун себеби бүгүнкү күндөгү тоо экосистемасынын абалы антропогендик басымдын тасиринен көз каранды экендиги даана байкалып турат.

1-сүрөт. «Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагындагы ак илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) динамикалык өсүүсүнүн гистограммасы.

Учурда ак илбирстин кескин азайып баратышы дүйнөнүн бардык өлкөлөрү үчүн актуалдуу маселелердин бири. Анткени алардын экосистемадагы санын азайып бара жатышынын негизги көйгөйлөрүнүн себеби браконьерлик жана адамдын чарбалык ишмердүүлүгү болуп саналат. Айрыкча 2013-жылы Кыргызстанда Ак илбирсти жана анын экосистемаларын коргоо БОЮНЧА болуп өткөн Бүткүл дүйнөлүк форуму жана анда кабыл алынган. Эл аралык программаны жүзөгө ашыруу аракетин менен ак илбирстердин популяцияларын калыбына келтирүү үчүн оң натыйжаларды берип жатат [4]. Бирок, ошого карабастан, өзгөчө Кыргызстанда Кызыл китепке катталган жаныбардын негизги миграциялык коридору катары мындан аркы изилдөө иштерин жүргүзүүнү талап кылынат. Анткени Кыргызстан Борбордук Азия өлкөлөрүнүн так борборунан орун алгандыктан Ак илбирсти коргоо боюнча ар кайсы өлкөлөрдүн аракеттерин бириктирүү жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого жана бийик тоо системаларын өнүктүрүүгө оң таасирин тийгизе тургандыгы шексиз.

Корутунду. «Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркынын аймагында ак илбирстин (*Uncia uncia* (Schreber, 1776)) таралуу өзгөчөлүктөрүн изилдөөлөрдүн натыйжасында төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот.

Жалпы парктын аймагы боюнча 2012-2019-жылдар аралыгында ак илбирстин динамикалык көрсөткүчү ($0,07 \pm 0,02\%$ дан $0,20 \pm 0,25\%$ га чейин) жогорулагандыгы аныкталды.

Парктын корук аймактарын үй жаныбарлары үчүн жайыт катары пайдаланууга тыюу салуу менен көзөмөл иштерин күчөтүү зарыл.

Калк арасында жана мектеп окуучуларынын арасында ак илбирсти жана тоо экосистемаларын коргоо боюнча байма-бай түшүндүрүү иштерин жана класстан тышкары иштерди уюштуруу.

Адабияттар:

1. Абдисатаров К.А. «Сохранение биологического разнообразия млекопитающих государственного заповедника Кулун-Ата» [Текст]: автореф. дис. канд. биол. наук. 03.00.08 / К.А. Абдисатаров. - Бишкек, 2013. - 21 с.

2. Абжамиллов С.Т. Саркент мамлекеттик жаратылыш паркынын омурткалуу жаныбарлары [Текст] / С.Т. Абжамиллов, Т.М. Мурзакулов, Т.А. Ахунбаева, К.А. Аддылырзаева // Мат. междунар. научно-практической конференции. – 2015. Вып. V. - С. 113-116.
3. Бобринский Н.К. Определитель млекопитающих СССР [Текст]. Н.К. Бобринский, Б.А. Кузнецов, А.П. Кузьякин. - М.: Просвещение. 1965. - 381 с.
4. Всемирный Форум по сохранению снежного барса (<http://www.globalsnowleopard.org> (22.10.2013))
5. Ирбис-Википедия (<https://ru.wikipedia.org/wiki/Ирбис> (16.06.2016))
6. Кошкарев Е.П. Стратегия сохранения снежного барса // журнал Ритм, 2010 (6), 187 -195 с.
7. Кузнецов Б.А. Определитель позвоночных животных фауны СССР [Текст]. Ч.3. - М.: Просвещение, 1975. - 208 с.
8. Кулназаров Б.К. Млекопитающие юга Кыргызстана, проблемы их охраны (монография). Биолого-почвенный институт НАН КР [Текст]. - Бишкек, 2008. -216 с.
9. Научно-Исследовательский проект охрана снежного барса в Кыргызстане [Текст] / Руководитель проекта: Колесникова Л.А. // Бишкек – 2017.- 25 с.
10. Новиков Г.А. (1953), «Полевые исследования по экологии наземных позвоночных» [Текст] / Г.А. Новиков М.-Л.: Изд. АН СССР. 1954. – 204 с.
11. Рак А.С. «Методы учета охотничьих животных в лесной зоне» [Текст]. /А.С. Рак и др. 1973.
12. Рокицкий П.Ф. Биологическая статистика. 3-е изд. [Текст]. –Минск: Высш. шк., 1973. - 320 с.
13. Соколов В.Е. Систематика млекопитающих [Текст]. / В.Е. Соколов. Т.1. - М: Высш. шк., 1973. – 430 с.
14. Сохранение снежного барса – задача не одного дня (<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2013/10/23/saving-snow-leopards-not-just-a-days-work> (23.10.2013))
15. Янушевич А.И. Редкие звери и птицы Киргизии [Текст]. – Фрунзе: Изд-во Кыргызстан, 1972. -28 с.
16. Абжамиллов С.Т., Абдыкааров А.М., Стамалиев К.Ы. Шаар экосистемасындагы бир-эки кабаттуу турак жайлар биотобун байырлаган таранчы сымал (Passeriformes) канаттуулар / С.Т.Абжамиллов // Известия ВУЗов Кыргызстана. - Бишкек, 2014. - №7. - С. 42-45. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/2014/1/>
17. Абжамиллов С.Т., Абдыкааров А.М., Стамалиев К.Ы. Шаар экосистемасындагы бир-эки кабаттуу турак жайлар биотобун байырлаган таранчы сымал (Passeriformes) канаттуулар / С.Т.Абжамиллов // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2014. - №7. - С. 19-22. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/2014/1/>